

М 3047-2
9(с2)
К 823

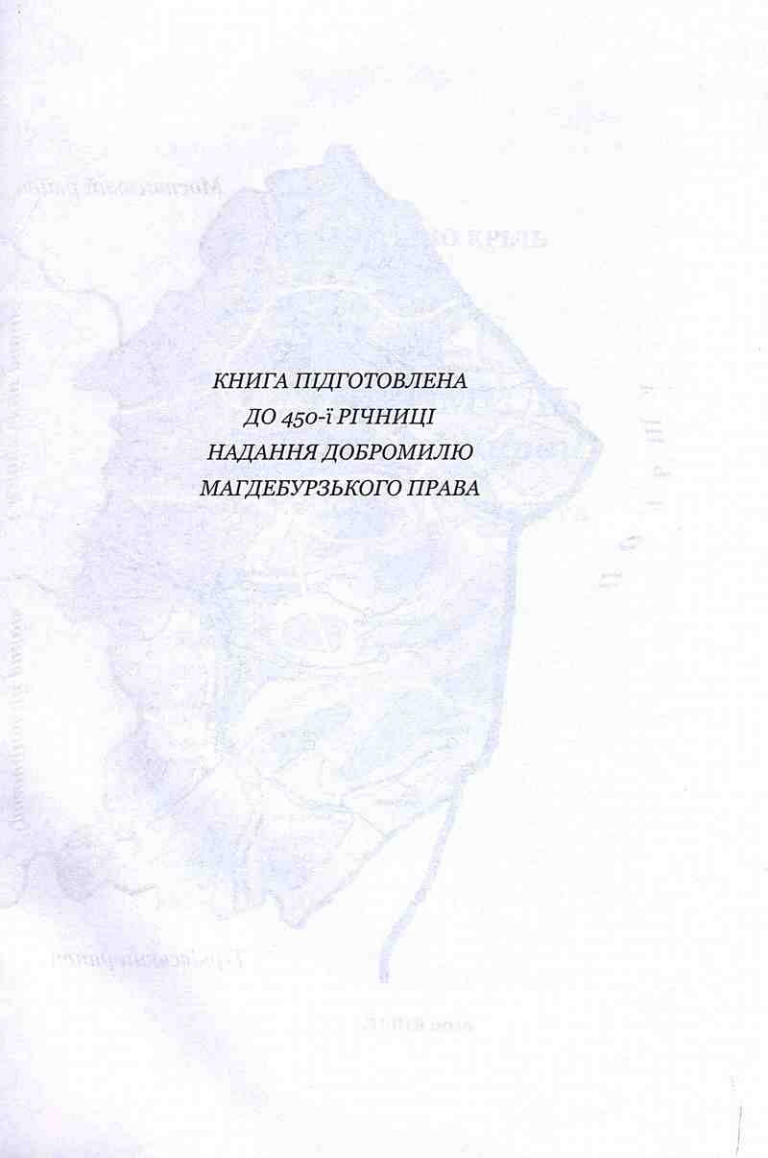
СЕРІЯ "ОТЧИЙ КРАЙ"

Михайло Кріль

ДОБРОЖИЛЪ
У ДОЛІННІ ВІРВІ

Т. 2: ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА

**КНИГА ПІДГОТОВЛЕНА
ДО 450-ї РІЧНИЦІ
НАДАННЯ ДОБРОМИЛІЮ
МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА**

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	11
-------------------------	----

ВСТУП	13
--------------------	----

1. Наукова основа дослідження	14
<i>Потреба написання</i>	14
<i>Дотеперішнє вивчення</i>	14
<i>Джерела</i>	19
<i>Структура роботи</i>	26
<i>Особливість праці</i>	27
2. Походження назви	28

КНИГА 1. ДОСЛІДЖЕННЯ

РОЗДІЛ 1. ДАВНІ ТА КНЯЖІ ЧАСИ	30
--	----

1.1. Дописемна історія	31
<i>Етнічні процеси в краю до середини I тисячоліття до Р.Х.</i> ...	31
<i>Період великого переселення народів</i>	33
1.2. Княжа доба	38
<i>Суспільно-політична ситуація</i>	38
<i>Поселення</i>	48
<i>Господарство</i>	50
<i>Духовно-культурне життя</i>	51

РОЗДІЛ 2. ПОЛЬСЬКЕ КОРОЛІВСТВО	55
---	----

2.1. Адміністративно-територіальний поділ, управління, власники	56
<i>Боротьба за галицький трон</i>	56
<i>Утвердження польської адміністрації</i>	57
<i>Перші письмові згадки про Добромиль</i>	60
<i>Гербурти</i>	62
2.2. Соціально-економічний розвиток	66
<i>Міри</i>	66
<i>Гроші та ціни</i>	66
<i>Торгівля</i>	66
<i>Сільське господарство</i>	69
<i>Міські відносини</i>	78
2.3. Релігійна ситуація	86
<i>Церкви</i>	86
<i>Костел</i>	88
<i>Монастирі</i>	90
<i>Запровадження унії</i>	102
2.4. Юдейська громада	105
2.5. Суспільно-політичне життя	108
<i>Турецька і татарська загроза</i>	108
<i>Магнатські міжусобиці</i>	111
<i>Братства</i>	114
<i>Народні рухи</i>	114

2.6. Культура	117
Школи та місцеві інтелектуали	117
Скрипторії і літописання. Бібліотеки	118
Книгодрукування	122
Красне письменство	126
Високий замок	130
Міські будівлі	133
Мистецтво	137
РОЗДІЛ 3. МОНАРХІЯ ГАБСБУРГІВ	141
3.1. Територія, адміністрація і населення	142
Територія і адміністрація	142
Населення	133
3.2. Соціально-економічні відносини	166
Міри. Гроші. Календар	166
Велике землеволодіння	168
Німецькі колоністи	174
Промислове виробництво і міське ремесло	175
Торгівля і ціни	188
Санітарний стан і медицина	197
3.3. Суспільно-політичні відносини	203
Релігійна ситуація і духовне життя	203
Інтелігенція	209
Вибори до представницьких органів влади	216
3.4. Громадсько-культурне життя	227
Українське суспільство	227
Польське суспільство	236
Єврейська громада	241
Правопорушення	242
3.5. Культура	244
Школи	244
Наукові знання	251
Красне письменство	254
Архітектура	255
Образотворче мистецтво	262
Декоративно-ужиткове мистецтво	268
Збереження культурно-історичної спадщини	273
Розваги	274
3.6. Перша світова війна	276
Початок війни і австро-угорський терор	277
Російська окупація і воєнні дії	280
Українське січове стрілецтво	286
Польські легіонери	287
РОЗДІЛ 4. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА	289
4.1. Утворення і розбудова держави	290
Листопадовий зрив	290
Культурно-освітні заходи	294

4.2. Українсько-польська війна	295
Формування Хирівського фронту.....	295
Відновлення активних бойових дій у травні 1919 р.	300
Реакція на радянсько-польську війну	302
РОЗДІЛ 5. ДРУГА РІЧ ПОСПОЛИТА	303
5.1. Політичний устрій, адміністративно-територіальний поділ і населення.....	304
Включення краю до складу Польщі.....	304
Населення.....	306
5.2. Соціально-економічне становище	309
Сільське господарство	309
Промисловість	312
Страйки	315
Торгівля	317
Транспортна система	317
Медицина і рекреація	318
5.3. Суспільно-політичні відносини	318
Релігійна ситуація	318
Державні службовці та інтелектуальне середовище	323
Громадсько-політична ситуація	324
Правопорушення	343
5.4. Українське громадсько-культурне життя	346
Відновлення товариств	346
Гімнастично-спортивні осередки	347
Діяльність "Рідної школи" і науково-освітніх осередків	347
Просвітянська діяльність	349
Просвітянські курси	361
Відзначення пам'ятних дат українського національного і культурного життя	363
Ювілейні дати в християнстві	372
Господарське життя	374
5.5. Польське суспільство	375
Вплив політичних партій	375
Громадсько-культурні та освітні організації	377
Знані поляки	380
5.6. Єврейська громада	383
5.7. Культура	387
Шкільна справа і виховання	387
Дитячі садки	395
Наукові студії	393
Мистецтво	399
Архітектура	402
Охорона історико-культурних пам'яток	402
Спортивне життя	404
РОЗДІЛ 6. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА	409
6.1. Німецько-польська війна	410
Воєнні дії	410
Евакуація ув'язнених	411

6.2. Більшовицька окупація і радянізація суспільства	412
<i>Радянсько-польська війна</i>	412
<i>Створення нових органів влади</i>	415
<i>Економічні перетворення</i>	420
<i>Школа і культура</i>	423
<i>Переддень і початок німецько-радянської війни</i>	426
<i>Радянські репресії</i>	428
6.3. Життя під німецькою окупацією	436
<i>Адміністративний поділ і управління</i>	436
<i>Нацистська політика</i>	437
<i>Українці в німецьких мундирах</i>	441
<i>Комуністичний рух Опору</i>	443
<i>Український національний рух Опору</i>	444
<i>Утворення українського парламенту</i>	446
<i>Економічна ситуація</i>	448
<i>Вивезення людей на роботи до Німеччини</i>	451
<i>Громадська організація і культурно-освітнє життя</i>	452
6.4. Фронтowa смуга влітку 1944 р.	458
<i>Просування польського війська</i>	458
<i>Бойові дії Червоної армії</i>	459
РОЗДІЛ 7. СОЮЗ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК ...	463
ЧАСТИНА 1. ФОРМУВАННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ	
7.1.1. Територія і населення	465
<i>Питання державного кордону і трансфер населення</i>	465
<i>Адміністративно-територіальні зміни</i>	469
<i>Мікротопоніміка і населення Добромиля</i>	472
7.1.2. Національно-визвольний рух (осінь 1944 – початок 50-х років)	488
<i>Повстанське підпілля</i>	488
<i>Форма і зміст опору</i>	491
7.1.3. Суспільне життя	508
<i>Організація радянського активу</i>	508
<i>Ідеологічна робота</i>	513
<i>Вибори до радянських органів влади</i>	521
<i>Політична організація</i>	526
<i>Правоохоронні структури</i>	531
<i>Обов'язкові повинності</i>	532
<i>Церковне питання</i>	533
7.1.4. Економіка і соціальні відносини	538
<i>Промисловість</i>	538
<i>Сільське господарство</i>	550
<i>Шляхи сполучення і зв'язок</i>	566
<i>Соціальне забезпечення</i>	571
<i>Будівництво і благоустрій</i>	581
<i>Охорона здоров'я і рекреація. Ветеринарія</i>	588

7.1.5. Культура	591
Шкільна справа і професійна освіта	591
Культурно-просвітницьке життя	606
Засоби масової інформації	616
Спорт і фізкультура	617

ЧАСТИНА 2. УТВЕРДЖЕННЯ ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКОЇ БЮРОКРАТІЇ

7.2.1. Суспільно-політичне становище	621
Територія, міська топоніміка і населення	621
Громадсько-політичний розвиток	622
7.2.2. Економічні та соціальні зміни	630
Промислове виробництво	630
Транспорт і зв'язок	636
Соціальна сфера	636
Будівництво. Благоустрій	636
Охорона здоров'я і рекреація	643
Ветеринарна справа	646
7.2.3. Освіта і культурне життя	646
Загальноосвітня і професійна школа	646
Історико-краєзнавчі дослідження	653
Красне письмо та виконавче мистецтво	654
Образотворче декоративно-ужиткове мистецтво	654
Культурно-масова робота	655

ЧАСТИНА 3. ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

7.3.1. Політичні та соціально-економічні перетворення ...	663
7.3.2. Громадсько-культурне життя	669

РОЗДІЛ 8. НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА

8.1. Населення. Міські символи і топоніміка	672
8.2. Суспільно-політичні процеси	674
Проголошення державної незалежності і Всеукраїнський референдум	674
Перші всенародні вибори президента України	674
Вибори органів влади і глави держави	675
Розстановка політичних сил на початку XXI ст.	676
Вибори до місцевих органів влади 31 жовтня 2010 р.	679
Вибори 2012–2015 рр.	680
8.3. Громадсько-культурне життя	684
Громадські та культурно-мистецькі заходи	684
Духовно-релігійне життя	686
8.4. Господарська інфраструктура	690
Промисловість	690
Мале підприємництво	692
Соціальні стандарти	693
Охорона здоров'я і рекреація	693

8.5. Культура	694
Освіта.....	694
Наукові здобутки і культурно-просвітницька робота	698
Красне письменство.....	699
Мистецький доробок.....	701
Охорона історико-культурних і природних пам'яток.....	704
Екологія.....	705
Спорт.....	706
ВИСНОВКИ	709
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	716
ОСОБОВИЙ ПОКАЖЧИК	733
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	769
ПОКАЖЧИК НАЗВ ВУЛИЦЬ	779

КНИГА 2. ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

З села Княжполя: Писка Качмара з Лесиком сином і з другим сином, Романа Колпачека, Федка Мончисвята, Ярему Хомика, Івана Борчака, Федка Кульного, Кліма Зупника.

З села Велике: нижче сказано про насильство з боку Пінчовського як організатора та його співучасників проти позивачів, як знатних, так підданих, від цілої громади цього села, всі зазначені на ім'я і прізвище. Гірко признавали піддані люди перед високим урядом свавілля під час козацького нападу та висловлювали побоювання перед подібною безкарністю... Вчинений козацький напад, піших і кінних, озброєних мушкетами, пістолями, серпами, сокирами, залізними ланцюгами, з бубнами, штандартами і т. д. згідно з руським звичаєм. З криком увійшли до села, все поруйнували. Зайнято приміщення корчми, яку вони укріпили для оборони, і там, випивши горілку та інші напої, провели таємну раду. Тоді звідтам почали виходити з наставленими списками, кричали, гримали зброєю, безперестанно стріляли і ... билися аж до самого заходу сонця, наступали, натискали, викликали на двобій, вигукували погордливі такі зневажливі слова: "Почекайте, ляхи, ось будемо вас на палю саджати". Зруйнували попівство та інші будівлі... Якуба Коберського, підданого вищеназваного шляхетного Фредра, ледь не вбили, поранивши свинцевою кулею з мушкета, скинули з коня, тоді побитого і пораненого протягнули по землі та покаліченого залишили... Дано в Перемишльському замку найближчого вівторка після свята святої Агнети, Діви і Мучениці року 1651...¹¹⁴

2.6. Культура

Школи та місцеві інтелектуали. Осередками освіти були монастирі, церкви, костел. У них поодинокі молодь здобувала елементарні навички письма та рахунків. Перша згадка про школу в Добромилі датується 1642 р., коли 15 серпня Олександра з Фельштина Конецпольська видала дарчу грамоту на землю, розміщення якої в документі окреслено як ґрунт на Львівській вулиці. Зазначалося, що землю вона дарує на прохання священника Василя Ступницького, київського православного митрополита Петра Могилы, перемишльського єпископа Сильвестра Гулевича і добромильських міщан. Цей унікальний документ до історії православ'я та шкільництва підписали у Добромильському замку також Альбрехт Красінський, Сусанна Конецпольська і Ян Красінський. Про діяльність школи документальних відомостей немає. Відомо, що 17 серпня 1661 р. перемишльський єпископ А. Винницький надав церкві Зіслання Святого Духа поле з обов'язком утримувати священника, школу і шпиталь. Проте перша письмова інформація про діяльність школи стосується лише 1729 р.¹¹⁵

¹¹⁴ ЦДІА України у Львові, ф.13, оп.1, спр.874, арк.1263-1264.

¹¹⁵ Lorens B. Bractwa cerkiewne w w eparchii przemyskiej w XVII i XVIII wieku. S.57, 259.

Високий рівень освіти в монастирі засвідчує факт, що у 1680-х рр. Негребецький у листі до російського царя рекомендував для роботи викладачем у щойно відкритій в Москві Слов'яно-греко-латинській академії добромильського ігумена Єлисея Карабчикевича, охарактеризувавши його блискучим проповідником¹¹⁶. За ухвалою перемишльського синоду 1693 р. у Добромилі був запроваджений новіціят. Вже тоді там лунало слово Боже народною мовою. Викладачами в 1741 р. були монахи Слезенкович (моральне богослов'я) і Кобилецький (філософія). Упродовж 1758–1771 рр. у монастирі були богословські студії, де викладали догматику. Надалі їх перенесли до Лаврова.

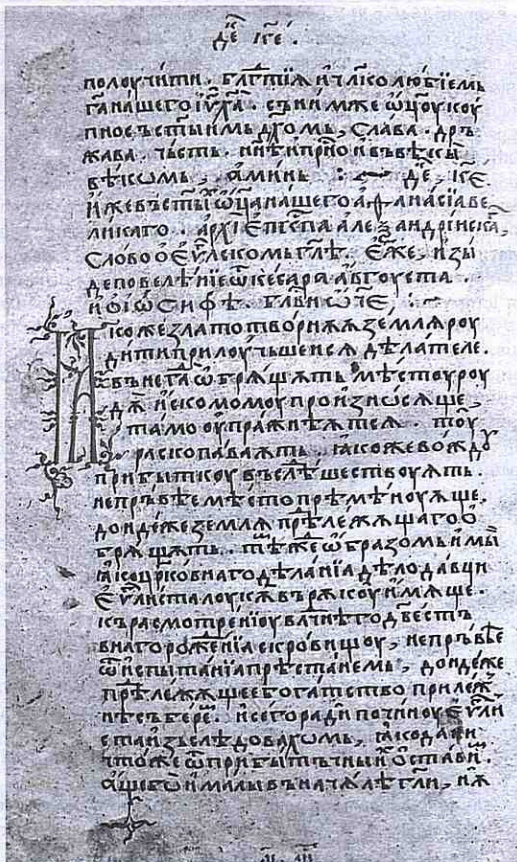
Високоосвіченою людиною був І.Ф.Гербурт, який здобув освіту в Інгольштадському університеті. Саме завдяки його діяльності Добромилі здобув славу храму науки. І.Ф.Гербурт є автором багатьох оригінальних творів. Зокрема, у 1608 р. написав працю про боротьбу запорізьких козаків з кримськими татарами. Він також автор цікавої літературної пам'ятки "Добромильське мистецтво". За змістом це своєрідна енциклопедія знань, потрібних шляхетській молоді.

Скрипторії і літописання. Бібліотеки. У XIV–XV ст. важливу роль у поширенні релігійної та церковної літератури відігравали скрипторії, у яких переписували різноманітні тексти. У скрипторію монастиря наприкінці XVI – на початку XVII ст. попович Ігнатко (Ігнацій) з Нижанковичів, який був також палітурником, переписав півуставним письмом ряд творів. Серед них – "Бесіди над Євангелієм Матвія", "Мінея службова на вересень", "Мінея службова на жовтень", "Шестоднев службовий" Іоана Златоустого. На цих рукописах він зробив примітку про себе, написавши, що є вільний слуга і книжний робітник¹¹⁷. У першій половині XVIII ст. чернець Іларіон переписав там "Святкову Мінею", дещо пізніше окремі твори копіював монах Спиридон¹¹⁸. На добромильське походження низки рукописів, які сьогодні зберігаються у ЛННБ України ім. В.Стефаніка, вказує також їхнє знаходження в монастирській книгозбірні ("Богородичник" з другої чверті XVI ст.) та покрайні записи на деяких із них. На одній із сторінок "Євангелія вчительського" з 1634 р. латинськими літерами зроблено примітку, що книга у свій час належала добромильському монахові Світлицькому. На полі "Торжественника" з середини XV ст. є запис, що невідомий власник цю книгу купив у Добромилі

¹¹⁶ ЦДІА України у Львові, ф.364, оп.1, спр.20, арк.11.

¹¹⁷ Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України. С.306–307, 442.

¹¹⁸ Мицько І. Історичні етюди. С.165.

Сторінка Торжественника мінейного з Добромилля. XV ст.

за 20 зл. у серпні 1646 р.¹¹⁹ У першій половині XVIII ст. добромиський монах Іларіон Будковський переписав святкову Мінею¹²⁰.

Цікавою сторінкою в історії місцевого літописання є короткі хронологічні записки, які належать перу настоятеля добромиської церкви Різдва Пречистої Діви Семену Коростенському. Він народився в родині князпільського парафіяльного священика Василя Коростенського. Його записки, відомі в літературі як Добромиський літопис, є історико-літературною пам'яткою, яка відображає стан тогочасного книжництва як літературного жанру. Текст написаний близькою до розмовної тогочасною українською мовою достатньо відчитуваним скорописом, на письмі подекуди використовував латинські букви, вживав народні вислови. Цифри наведені кириличними буквами. Скорочень немає, надрядкових букв небагато. Змальовуючи історичні події з відстані певного часу, автор доповнює свою розповідь різноманітними чутками і легендами, які побутували серед мешканців. З огляду на це дуже важливо провести межу між реальними і надуманими подіями, виявити грань між усною народною традицією та історичними фактами.

Багато місця в літописі відведено загальнодержавним подіям, зокрема військовій тематиці. Автор зафіксував відомості про національно-визвольну війну українського народу під проводом Б.Хмельницького, зокрема війни 1648 і 1655 рр., кількома рядками згадав про перебування шведського війська на території українського Підгір'я, відобразив похід війська Юрія II Ракочі в союзі з козаками на Краків у січні 1657 р. Відзначив й турецько-татарські вторгнення на українські землі в першій половині 1670-х рр. Значно менше уваги присвятив літописець місцевим подіям та пов'язаним із ними історичним особам. Він фрагментарно згадав про купівлю Яном Бонавентурою у 1693 р. колишнього маєтку Гербуртів у Добромилі та про смерть перемишльського єпископа Інокентія Винницького.

Натомість конкретніше писав зі приводу економічного стану. Із наведених рядків довідуємося про ціни на зернові, зокрема пшеницю і жито. При цьому автор підкреслював, що дорожнеча була спричинена стихійними лихами і неврожаями. Так, зазначено, що в 1674 р. був дуже великий голод, жито коштувало 14 зл., а пшениця – 15, багато людей померло. Значно подорожчали основні продукти харчування в 90-х роках. За С.Коростенським, у 1690 р. жито коштувало 16 зл., пшениця –

¹¹⁹ Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України. С.53, 101, 128.

¹²⁰ *Баландюк М. Службні Мінеї // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Львів, 1999. С.312, 314.*

20, овес – 8, у 1699–1700 рр. вартість пшениці піднялася до 34 зл., а жита – до 26.

Добромільський літописець зафіксував великі стихійні лиха, які були спричинені повеннями. Цікавим фактом є астрономічні спостереження. Із записів С.Коростенського довідуємося, що мешканці наприкінці 1680 р. спостерігали за появою на небосхилі комети.

З аналізу та узагальнення літописних записок С.Коростенського видно, що автор окремі історичні події подав у хронологічній послідовності. Він намагався описати події, які відбувалися за його життя. Очевидно, цей літописець народився близько другої половини 40-х років XVII ст. Як парафіяльний священник великої міської церкви, мав мати добру освіту. При складанні своїх хронологічних записок він, цілком можливо, користувався невідомими нам джерелами, які зберігалися у місцевій монастирській бібліотеці оо. Василіян. Адже в тексті наведені конкретні та точні факти, цифри і дати, які з часом людська пам'ять забуває або передає зі значними перекрученнями.

Поруч з подіями, які відбувалися в загальнодержавному масштабі, літописець наводив цікаві місцеві відомості, найважливіші, з його погляду, і пов'язані з конкретними історичними особами, які були причетні до Добромиля та його околиці. Священик-літописець доволі точно навів історичні події, що підтверджено спеціальними дослідженнями. Через те його записи мають джерельний характер і почасти дають матеріал для вивчення місцевої історії, транскрибування окремої топоніміки чи прізвищ відповідно до тогочасної традиції. Сьогодні ця письмова пам'ятка зберігається в Національній бібліотеці Оссолінських у Вроцлаві (рукопис № 2166)¹²¹. Добромільський літопис зафіксував ряд діалектних особливостей, зокрема фонетичних¹²².

Багатими були книгозбірні монастирів і окремих магнатів, які за різних історичних умов були розпорошені і як цілісні колекції втрачені. Серед них і унікальна книгозбірня І.Ф.Гербурта. Про її багатство можна судити лише зі спогадів та записок сучасників.

Книгодрукування. У Добромилі в XVII ст. знаходився один із осередків книгодрукування. Його виникнення пов'язане з іменем І.Ф.Гербурта,

¹²¹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, oddział rękopisow. № 2166 (Літопис С.Коростенського); опубл. з наук. коментарями в: *Кріль М.* Добромільський літопис // *Літопис Бойківщини*. 2009. Ч.2. С.46–55; *Він же.* Добромільський літопис 1648–1705 рр. як історико-культурна пам'ятка // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Історичні науки*. Т.24. Кам'янець-Подільський, 2014. С.38–52.

¹²² *Бевзенко С.П.* Спостереження над синтаксисом українських літописів XVII ст. // *Наукові записки Ужгородського університету. Ужгород, 1954. Т.9. С.177–187.*

який близько 1610 р. заснував у Боневичах власну друкарню. В історії книгодрукування вона відома як Добромильська. Для ведення друкарської справи магнат запросив із Кракова відомого майстра Яна Шелігу¹²³. Друкарня постачалася папером із Риботичівської папірні, якого, однак, не вистачало для забезпечення її роботи. Припускають, що тоді в Добромилі могла бути папірня, яка припинила виробництво через закриття друкарні¹²⁴.

За участю самого І.Ф.Гербурта підготовлено до видання і надруковано мовою оригіналу (латинською) серію історичних праць, які до цього були лише в рукописних списках. Так, у 1611 р. вийшли “Аннали за 1548–1552 рр.” Станіслава Ожеховського. Ця праця не випадково була відібрана для публікації. Адже С.Ожеховський, як і сам І.Ф.Гербурт, вважав себе русином (українцем), засуджував пригнічення православних мешканців. Разом із “Анналами” під одною палітуркою вийшло й “Життя Петра Кміти”. Наступного року з’явилася перша публікація “Хроніки Вінцентія Кадлубка”.

Друкарський верстат, прес і каса для шрифтів. XVII ст. (1).
Руїни палацу Гербуртів у Боневичах, де розміщувалася друкарня

Із Добромильською друкарнею пов’язаний факт першодруку праці польського хроніста та історика Яна Длугоша “Історія Польщі”. Перший її том (містив шість книжок) був надрукований у 1615 р. Сама ж праця в повному обсязі була опублікована лише в 1711–1712 рр. у Ляйпцигу.

Цікаво згадати про видання публіцистичної праці Войцеха Кіцького “Діалог про оборону України”, яке в 1615 р. підготував до друку також І.Ф.Гербурт. У віршованому творі, спрямованому проти сваволі польської

¹²³ *Исаевич Я.Д.* Преимени первопечатника. Москва, 1981. С.43.

¹²⁴ *Мацюк О.Я.* Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). Київ, 1974. С.35.

шляхти, автор дійшов висновку, що шляхетське військо неспроможне захистити Україну від татарських набігів. Він також написав три збірки віршів. Зокрема, збірка “Про дружбу і друзів” як віршована компіляція перекладів висловлювань Цицерона, Платона, Плутарха, була підписана псевдонімом А.Мачуський. Його розкрив ще у 1624 р. Захарія Копистенський. Псевдонімом Гжегожкович він підписав працю “Візерунок неспокоїної Речі Посполитої”. І.Ф.Гербурт написав працю “Розмисел про руський народ” (1613), де аргументовано вказав на права українців, різко засудив політику польських шляхетських кіл:

На сеймиках братами називають, а на сеймах – відщепенцями. Це я знаю, бо все це правда. Але чого вони хочуть од того шляхетного народу, якою радою і якою метою вони керуються? Того я в жадний спосіб збагнути не можу. Бо коли хочуть, щоб Русі не було в Русі, то це річ неподобна. це все одно, якщо порівняти, якби їм захотілося, аби море було поблизу Самбора, а Бершаль неподалік Гданська ... Жоден розум, жодне насильство не можуть досягти того, щоб Русі не було в Русі. А що, коли дехто захоче, щоб поляків не було в Польщі? Ба! Без малого вже не так: хоча говоримо по-польському, а права і звичаї забуваємо... Чи є хоч один такий безсоромник і безбожник, який би посмів казати, що наші часи варто називати ліпшими від часів короля Сигізмунда I? Хто смів би твердити, що сенат гідніший тепер, ніж був за короля Сигізмунда? Хто смів би твердити, що стан шляхетський так пильнує права і свободи, як пильнував за того ж короля Сигізмунда? А той святий король Сигізмунд перші руські церкви так само будовав і багатив, як і католицькі костели. Той монастир святого Спаса, що був закладений і початий останнім руським князем Львом, наказав докінчити, а ченцям мастності надав. Чому ж, Бога ради, Сигізмунд III не чинить того, що чинив Сигізмунд I? Чому не наслідує в усьому справ і вчинків його, аби в усьому його панування могло впадінитися пануванню Сигізмунда I? Чому й сенат не хоче стати на тому, щоб цей шляхетний народ був утриманий у мирі? З того міг би бути і в наш час у такій поазі, як сенат Сигізмунда I. Чому ж і стан шляхетський не може постояти за права свої і свободи так, як стояли предки наші за Сигізмунда I?¹²⁵

Цей рукопис тривалий час зберігався у бібліотеці Львівського університету і згорів під час пожежі 1848 р.¹²⁶ І.Ф.Гербурту належить досі неопублікована праця “Перемоги низових козаків над кримськими татарами в 1608 р.”, у якій він виклав аналогічні погляди. З-під друкарських пресів добромильської друкарні вийшли також збірник “Добромильське мистецтво”, навчальний посібник Бернарда Крупки з філософії.

Публікації історичних матеріалів, зокрема авторства Я.Длугоша і С.Ожеховського, викликали велике невдоволення польської шляхти. Оллі до

¹²⁵ Гербурт Я.Ш. Розмисел про народ руський // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Київ, 2001. Т.2. Кн.2. С.179–180, 182.

¹²⁶ Петрушевич А. Вопросы и ответы. Львов, 1893. С.59.

вогню додали праці І.Ф.Гербурта антипольського та антиунійного спрямування. У зв'язку з цим наприкінці 1615 р. питання діяльності Добромильської друкарні розглядав Вишньський сеймик. 10 січня 1616 р. король викликав на сеймовий суд для пояснень самого магната. Там його звинувачено у відкритті друкарні без королівського дозволу та у виданні книжок, образливих для короля і його попередників, виступах проти унії¹²⁷. Коли у тому ж році І.Ф.Гербурта було обрано послом на сейм від Перемишльської землі, проти цього виступили львівський римо-католицький єпископ і перемишльський староста.

Обкладинки книжок (1-3) та видавнича марка І.Ф.Гербурта (4)

¹²⁷ Ісаєвич Я.Д. Преемники первопечатника. С.45.

Заборона друкувати книги могла завдати великих втрат друкарні. Тому Я.Шеліга за погодженням із власником у липні 1616 р. уклав контракт із заможним книгарем І.Поліціусом. Останній замовив 1 045 примірників першого тому "Історії Польщі" Я.Длугоша, зобов'язався доставити на ці потреби папір, фарбу, а також оплатити харчування друкарів протягом 8 тижнів і працю коректорів. Доречно зауважити, що найдорожчою статтею витрат був папір, який коштував майже 40% від усіх планованих робіт. Замовлені книги І.Поліціус отримав повністю, однак реалізувати їх через заборону не зміг. 31 грудня 1616 р. І.Ф.Гербурт помер. Залишившись без покровителя, Я.Шеліга вимушено згорнув видавничу діяльність. Так згас важливий осередок культури в українському Підгір'ї.

Протягом 1611–1616 рр. у друкарні вийшло 12 книжок загальним обсягом майже 285 друкованих аркушів. На деяких позначена видавнича марка І.Ф.Гербурта – три колони, об'єднані написом "Правдою і працею" польською мовою. На середній колоні – герб магната, на крайній справа – його дружини. Це дозволяє ідентифікувати книжки, написані І.Ф.Гербуртом або видані на його замовлення. Без сумніву, магнат мав велику бібліотеку з численними стародруками, манускриптами, різні колекції, королівські грамоти, дипломи, фінансові документи. Дивно, але про них в інвентарях, починаючи з 1704 р. немає жодної згадки.

Уродженці краю збагатили своїми творами тогочасне **красне письменство**. Знанням поетом був професор Краківського університету Григорій Чуй Русин із Самбора (1523–1573). Він писав поеми, панегірики та еклоги латинською мовою, в яких використовував місцеві сюжети:

Тарло – ім'я його, з роду шляхетного сам він походить,
Герб "Сокирка" цього роду відомий у нашій країні.
Зараз його, що проводив життя на квітучих наділах
Краківських, через які пропливає бурхлива Вісла,
В час, коли пастир Філіп володіє всеправно полями,
Бачимо з Гербуртом разом на нивах Перемишля славних,
Де-то швидкі котить води у закрутах Сян жовтуватий¹²⁸.

І.Ф.Гербурт є автором вірша "Пастуше", написаний тогочасною українською мовою латинськими літерами. У початковому варіанті твір мав назву "Гадка Гриця з Фортуною".

Пастуше, пастуше,
Люблю тя то душі.
А що мене болі
Скажу ти до волі.

Бивав то дідойко
Мав ся хорошейко
Вовки ся бояли
Череду минали.

¹²⁸ Українська поезія XVI століття, Київ, 1987. С.92.

Черодийку маєш,
Рядить їй не знаєш.
Тобі з нею лихо,
Її з тобов не тихо

То що ж нам чинити?
Терпіти, терпіти.
З Богом ся не бити¹²⁹.

Про Гербуртів, оборонців українських земель від зовнішніх ворогів, згадував М.Пашковський, який жив на рубежі XVI–XVII ст.¹³⁰ Цікавою літературною пам'яткою, пов'язаною з добромільським замком і Гербуртами є польськомовна поема невідомого автора. У ній розповідається про Доброміль та наведена легенда про причини припинення роду Гербуртів, які після смерті перетворилися на орлів:

Gdzie Dobromila bieleją mury
Spośród skalistych wznosząc się ścian
A strojne w lasy korony góry
Srebrzystą wstęgą obwija San,
Dawnymi czasy dumnie się wznosił
Zamek Herburtów na szczytach wzgórz,
Których imiona duch sławy głosił
Aż po granice dwóch naszych mórz!
Mknące ku niebu zamku wieżyce,
Słońce stroiło w swój złoty blask
A Dobromila możni dziedzice
Czerpali hojnie z skarbnicy łask.
Bo mądrzy w radzie i w pośród boju,
Každy z Herburtów niezłomnym był,
Ojczyźnie służył w trudzie i znoju
Za co ich naród kochał i czcił.
I długo, długo w biegu niezmiennym
Lat ich szczęśliwy upłynął zdroj.
Aż kiedy wieniec zasług promiennych
Żywot tu każdy zakończył swój.
Wtedy duch jego – mówi podanie
Bielą się orlich odziewał piór,
I zamieszkiwał w skalistej ścianie
Co stanowiła zamkowy mur.
Czy fantastyczną ową powieścią
Wiarą w potomkach obudził lud –
To jednak pewne, że dziwną częścią
Był otoczony ten orli ród.
Bo każdy z rodu dziedziców nowych
Spuściznę ojców za świętość miał

Toż naprzeciwko okien zamkowych
Spokojnie żyły orły wśród skal.
I ród Herburtów, jak dąb wytrwały
Rósł w wszystkich synach jak jeden
mąż.
Aż za odblaskiem szczęścia i chwały
Pycha się w serce wślizła jak wąż.
I rzekł z nich jeden: “Świątyni
czyny
Równie uwiencon jest życia syt
Syn mój dalekie zwiedzi krainy
Aby osiągnął mądrość i szczyt.
Wslawiła Polskę moja rodzina,
Gotowa dla niej w płomienie iść
Niech dziś zasługa mojego syna
Świeży jej lauru przyniesie liść!
Niechaj uwienczę ojców nadzieje
Które od dziecka kładę już w nim
Niechaj się nad nim naród zdumieje
Pierwszym nim będzie i w rodzinie
snem!”
I wkrótce starzec ów zaślepiony,
Ledwie syn wyrósł z dziecięcych lat
Wysłał go w obce dalekie strony
Rodu Herburtów ostatni kwiat.
Minęły lata – gdy pod mogiłą
Niebaczny starzec dawno już spał,
O młodym panu wieści nie było,
Zamek samotny i smutny stał.
Jeden w nim tylko dworzaniin stary,

¹²⁹ Пагутяк Г. Український вірш із XVII століття // Слово Просвіти. 2013. Ч.23.

¹³⁰ Пашковський М. Україна, татарами терзана // Тисяча років української суспільно-політичної думки. Т.2. Кн.2. С. 120.

Wierny przyjaciel zmarłego żył...
 Co w przyszłość syna nie tracił wiary
 I pewny jego powrotu był.
 Żył w samotności cichej i gluchoj
 Czasami tylko złatały doń
 Orły, te zamku strażnicze duchy,
 Co jego drżąca pieścila dłoń.
 Raz gdy tak siedział z okiem utkwionym
 W dal siną – a siedział jak zwykle sam
 Powóz lecący w pędzie szalonym
 Wstrzymał się nagle u miasta bram.
 Starzec się zerwał z krzykiem radości,
 Oto – zawoła: “Nasz młody pan!
 Chłuba rodziny, gwiazda przyszłości
 Do swych domowych powraca ścian”.
 I zbiegł ku niemu jak ku dziecięciu,
 Które otulał niegdyś do snu.
 Wyśląc, że padnie w jego objęcia
 Łzami radości – więc biegł bez tchu.
 Ale na widok Herbertów syna,
 Który się sztywny z powozu wznosił
 Poblądł i długo... starowina,
 Jakgdyby glazem do ziemi wróśli,
 Bo młody dziedzic z twarzy, ni stroju
 Nie miał już w sobie polskiego nic.
 W szpetnej był sukni obcego kroju,
 Przygasłych oczu i zwiedzłych lic.
 Głowę, gdzie miała obca nauka
 Zastąpić miejsce rodzinnych cnót
 Zdobiła biała wielka peruka
 Związana z tyłu w dziwaczny spłot.
 Starca, co patrzył z serca ściśnieniem
 Na wychowanie obcego cud
 Witał niedbałym głowy skinieniem,
 Francuską klątwą rodzinny gród.
 Dworzanin w piersi zamknął swe żale
 I wyprzedzając dziedzica krok,
 Wiódł go na zamku wspaniałe sale,
 A młodzian sztywny nań rzucił wzrok.
 Wielkim zapewne było ciężarem.
 Do milczącego nareszcie rzekł:
 “Wśród skał w tym gnieździe puszczyków starym,
 Ojcom tu moim spędzać swój wiek”.
 “Panie!” krzyknął dworzanin – “Ojcowie twoi
 Krótkie tu mieli spoczynku dnie

Życie im biegło w hartownej zbroi
 W usługach kraju szybko jak w śnie!”
 “Ha! ha! co mówisz? Wierzę ci starcze,
 Poczóż dowodów lepszych i tak?
 Oto panlerce, helmy i tarcze
 Ten barbarzyński przeszłości znak.
 Ale dłoń moja! patrz! nie stworzona
 Ten kolosalny udźwignąć miecz,
 Ten pancierz zgniółtby moje ramiona,
 A tarcza zaraz zachwiałaby mię wstecz”.
 Dworzanin spojrzal na wziętą postać
 Na wypieszczoną i słabą dłoń
 Istotnie nie mógł rycerzem zostać
 Nie mógł założyć helmu na skroń.
 I rzekł mu cichym stłumionym bólem,
 “Tyś miał nam wiedzy pochodnię wzniesić
 A zabłysnąwszy na nauk polu
 Odświeżyć dawną pradziadów cześć!
 Ojczyzna była ich życia celem,
 Więc dziś w ich wniósłszy ślad
 Możesz być prawym obywatelem,
 Wspierać ją plonem pracy i rad”.
 „Ha! ha! wybornie osiąść w tych skałach
 I pióro radzisz chwycić do rąk
 Zagrzebać życie w starych foliałach
 Lub jak mól żółknąć nad stosem ksiąg.
 Lub się po waszych włóczyć sejmikach,
 Gdzie wiecznie szlachty pijane lby
 Szaleją w bójkach i w próżnych krzykach...
 Ty płaczesz? – ach przestań, mnie śmieszą lzy”.
 Dworzanin łzawe oczy obrócił,
 A młodzian odszedł śmiejąc się w głos.
 W kilka dni znowu zamek porzucił,
 Gdzie jak gradami złamany kłos
 Samotny starzec długie godziny
 Spędzał na myślach, modłach i łzach.
 Za tą gałązką możnej rodziny,
 Co marnie zwiędła w tak krótki czas,
 Aż z końcem roku do ojców gniazda
 Powrócił znowu wyrodnny syn,
 I przywiózł żonę piękną jak kwiat
 Anioła cnoty bez plam i win.
 Odżyły nagle zamku komnaty
 Za jej zjawieniem, gdzie padł jej wzrok
 Wionęły szaty – gdzie głos zadźwięczał,

Pierzchały smutek, cisza i zmrok.
 Tylko w małżonka wyziębłym łonie
 Nie wzniecił uczuć ten świeży kwiat.
 Znudzil się wkrótce przy pięknej żonie
 I znów nadługo poleciał w świat.
 Lic swych urokiem, duszą swą tkliwą
 Próżno chuchała w tej piersi łód,
 On jej nie kochał i z nieszczęśliwą
 Rachuby tylko złączył go brud.
 Była możnego córką magnata
 A z ręką jej posiadał ów złoty klucz,
 Co mu otworzył podwoje świata
 I lzy wycisnął z małżonki ocz.
 Smutno dni biegły biednej ofiary
 Jak w chmur żałoby majowy dzień,
 Z litością patrzył dworzanin stary,

Jak się błąkała wąta jak cień.
 Jak po promieniu gasło jej życie,
 jak schnęła w ranku wiosennych lat,
 Choć Bóg w swej łasce zesłał jej dziecię
 Co stanowiło cały jej świat.
 I całe szczęście zgasło tak marnie,
 Lecz tuląc syna do piersi swej
 Czula, że wkrótce skróci męczarnie
 I nie wychowa dzieciны tej.
 Aż raz, gdy głucho jęknęły dzwony
 Zadudniał nagle zamkowy most,
 To Herbut przybył na pogrzeb żony
 I do jej komnat pospieszył wprost.
 Tam blade światła wszędzie jaśniały,
 Okryte nocy żalobnym tłem
 Ona leżała w szacie swej białej³³¹.

У 1764–1765 рр. у місті перебувала внучка Олександра Красінського Францішка (1743–1796)³³² – від 1 січня 1758 р. по 15 січня 1761 р. вона вела щоденник. У ньому на початку коротко подала загальні відомості про родовід Красінських, розповіла про себе:

Народилася я 1743 р., маю п'ятнадцять років... Вважаю себе гарною, як це видно з погляду в дзеркальце. Маю чорні очі і волосся, білі плечі, рум'яні щоки... Бажала б бути вищою ростом і з тоншим станом...³³³

Ця юна шляхтянка мала зворушливі романтичні стосунки з курляндським князем Карлом, сином польського короля Августа III. Із ним вона познайомилася на сотому по рахунку балу, який давав у своєму салоні люблінський воєвода князь Антоній Любомирський (1719–1782), чоловік Софії з Красінських, рідної тітки Францішки. 4 листопада о 5 годині ранку у варшавському костелі оо. Кармелітів шляхтянка таємно обвинчалася з Карлом. Це швидко стало відомим, і 15 січня 1761 р. міністр Борх відвідав Францішку, повідомив її про недійсність шлюбу, оскільки був укладений таємно і без відома батьків. Ситуацію ускладнило й те, що після смерті батька Карл не став польським королем і опинився у вигнанні в Саксонії. Після смерті батьків без даху над головою залишилася й Францішка. Тривалий час вона перебувала у своїх родичів та в різних монастирях. Ра-

³³¹ Скорочений текст наведений за інтернет-ресурсом: <http://www.ornatowski.com>

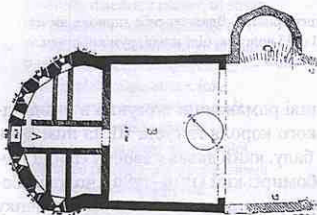
³³² Rozmaitości. 1831. Nr. 23. S. 181.

³³³ Hoffmanova K. Dziennik Franciszki Krasieńskiej w ostatnich latach Augusta III-go pisany. Warszawa, 1908. S. 4.

зом зійтися і жити щасливим подружжям Францішка і Карл змогли лише через 19 років – у них народилася донька Марія, правнук котрої Віктор Еммануїл став італійським королем. Романтичне та нещасливе кохання Ф.Красінської стало сюжетом для історичної повісті К.Гоффманової “Катерина Красінська” (Варшава, 1857).

Високий замок. Його попередником було дерев'яне укріплення, зведене близько 1450 р. на одному з бескидських відрогів – г. Сліпій, що піднімається на 556 м від рівня моря. Згоріло від татарського штурму в 1497 р. Муровану твердиню почав зводити в 1566 р. Ян Гербурт (помер у 1577). Як будівельний матеріал місцеві будівничі використовували річковий камінь. Будівля була у готичному стилі. Портал в'їзної брами містив таблицю із зазначеною римськими цифрами датою початку будівництва (**M D L X V I**) та зображенням герба Гербуртів. Зверху вибито чотири латинські букви (**I. H. S. P.**), які розшифровуються як *Ioannes Herborth Succamerarius Premisliensis* (Іоанн Гербурт Підкоморій Перемишльський). Знизу напис: *The-saurus Regius – Diademata Poloniae – Obrona Nasza* (скарб королівський – корона Польщі – наша оборона). Овальна форма укріплення відповідала обрисам вершини.

У 1614 р. І.Ф.Гербурт почасти перепланував і закінчив будівництво оборонної споруди, але вже у ренесансному стилі, добудував житловий комплекс. Це був типовий зразок оборонного зодчества на західноукраїнських землях XVI–XVII ст. На відміну від попередників, які користувалися виключно місцевим річковим камінням, його будівничі використовували цеглу, можливо власного виробництва.

Планування замку. Схема В.Луцкевича

Нове укріплення мало форму видовженої замкнутої підкови зі внутрішніми розмірами 80 × 23 м. До замку вели дві дороги: одна з південного боку, тягнулася через Тарнаву, а друга з північного – від монастиря оо. Василян. Обидві вони сходилися біля підніжжя гори. Звідти доступ до укріплення був досить крутою, що звивалася змійкою, але відносно широкою дорогою, на якій могли розминутися два запряжені вози. Безпосередньо перед мурами був глибокий і широкий рів, через який опускався рухомий міст.

Це укріплення було зведене на продовгуватому гребені гори і простягалося на 85 м у довжину та 25 м – у ширину. Піднімалося воно орієнтовно на 16–17 м, товщина мурів складала в основі 2 м, а від середини

висоти – 1,4 м. Зведені вони кладкою вперемішку з каменю і цегли, які скріплені між собою товстим шаром вапняного розчину. Розміри каменів різні: від 5–30 см товщиною до 25–30 см довжиною і такою ж шириною. Цегла має розміри 75 × 75 × 2,5 см. Зверху мури були оздоблені декоративною цегляною короною і накріті черепицею.

Головна і єдина в'їзна брама, що була оздоблена двома іонічними цегляними пілястрами, та по праву сторону від неї (якщо стояти перед спорудою) невеличка брамка для піших, знаходилися з північно-східного боку. Фасадний мур збудовано у вигляді багатокутника, що мав шість граней. На кожній її стороні знаходилися по дві бійниці, розміщені одна над одною. Відповідно два ряди бійниць (всього їх було 30) знаходилися по всьому периметру оборонних мурів. Детальний опис такої бійниці з точними її розмірами подав В.Луцкєвич¹³⁴. За його кресленнями і обмірами, це був прямокутний отвір розмірами 20 × 42 см із геометрично точно визначеними зрізами для прицільного ведення стрільби по якомога ширшій території; по обидва його боки знаходилися отвори менших розмірів, які виконували допоміжні функції при обороні.

Збережені фрагменти мурів і фундаменти свідчать, що цей оборонний замок складався зі трьох частин. Передня, за всіма ознаками житлового приміщення, була накрита єдиним дахом. Склепіння підвальних приміщень, виготовлене з річкового каменю, мало товщину 45 см. Судячи із вигляду зруйнованих підвалів, почасти збереженої фронтальної та залишків бічних стін, у житловому комплексі на першому поверсі знаходилося шість кімнат (по три з лівого і правого боку) різної площі. Очевидно, це могли бути господарські приміщення, житло для замкової обслуги. На верхніх поверхах містилися покої для самих Гербуртів і найближчого оточення під час ворожих нападів. Про їхнє планування і кількість говорити конкретніше важко через брак відповідних письмових відомостей і повністю зруйновані стіни та перекриття.

У центральній частині знаходився квадратної форми (23 × 23 м) відкритий (без даху) внутрішній двір, обнесений мурами. Посередині була криниця. Замікали укріплення мури зі двома восьмикутними оборонними вежами, товщина стін яких мала близько 1,7 м. Із бійниць можна були вести прицільний обстріл противника по усіх напрямках¹³⁵.

Після смерті І.Ф.Гербурта замок постійно міняв власників. Його син Іван Лев у 1622 р. через великі борги продав його магнатам Чуриллам. Проте вже через кілька років Високий замок перейшов у власність Самійла Конєцпольського, який у 1621 р. одружився з Олександрою, донькою І.Ф.Гербурта. У шлюбі народилися син Станіслав і донька Сусанна. Після смерті Самійла твердиню успадкував Станіслав. Після його смерті в 1660 р. замок переходить до швагра Альбрехта Красінського. Рід Красінських свою шляхетську історію веде від початку XV ст. і тісно пов'язаний з магнатами

¹³⁴ *Luszczkiewicz W. Reszty zamku Herburta pod Dobromilem. S.149.*

¹³⁵ *Кріль М. Замок Гербуртів у Добромилі. С.159.*

Корвінами, один із яких перебував на угорському королівському престолі. Вичерпну генеалогію Красінських можна прослідкувати на підставі накресленого родовідного дерева. Воно виконане на пергаменті і містить, крім конкретних генеалогічних відомостей, кілька десятків портретів представників родини. Автором схеми і портретів є Томаш Камінський, який у 1722 р. подарував свою працю Блажеєві Красінському. Згодом ця робота, яка сьогодні є цінним іконографічним джерелом, опинилася в Добромиському костелі, де під склом донині зберігається на західній стіні каплиці Гербуртів.

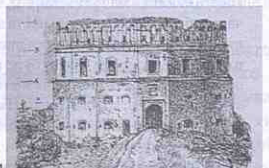
1

2

3

4

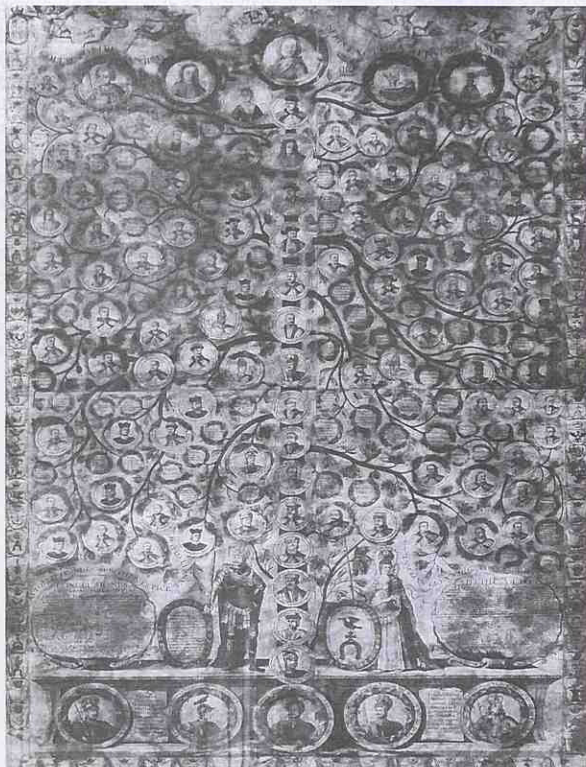
*Таким бачили Високий замок Гербуртів Келімінський у 1838 р. (1),
Б.Стенчинський у 1844 р. (2) і В.Луцкевіч у 1892 р. (3, 4)*

У XVII ст. замок витримав облогу різних ворогів: його безуспішно штурмували кримські татари (1621, 1623 і 1672), козаки А.Ждановича (1648), шведські вояки з армії Карла X Густава (1656) та загоны семигородського князя Ференца Ракочі.

Інвентар Добромиської волості, складений 29 березня 1704 р. зі приводу її передачі у дволітню оренду шляхетській родині Гебултовських, містить відомість, що Високий замок є

за містом, немов би за межею добромиської території, між ґрунтами її Мосці пані воєводини Брестської Куявської, які до Тарнави належать, на високій і стрімкій горі, мурований. Дуже зруйнований. Жодного даху нема, через що покої зруйнувалися. Нищатья склепи, яких є кілька, вимурованих один на одному. З того замку, який поділений між спадкоємцями, де-факто, половина належить її Мосці пані воєводини Брестській Куявській з дому Даниловичівні, а половина

– до Добромиля, як дарунок Його Мосці п. Стадніцького, надвірного коронного хорунжого¹³⁶.

Фрагмент генеалогічного дерева Красінських у костелі. Світлина Б.Кріля з 2007 р.

Міські будівлі. Оборонне значення мав міський арсенал, зведений на початку XVI ст. як складова оборонних мурів. Будівля призначалася для

¹³⁶ ЦДА України у Львові, ф.13, оп.1, спр.477, арк.1974–1976.

збереження зброї, необхідної у випадку оборони міста від нападу ворога. За даними на 1704 р. військовим комендантом був Шимон Деканський, звільнений від усіх міських і замкових повинностей. У його обов'язки входило наглядати за зброєю в місті та замку, організовувати оборону міста. Кожний мешканець, християнин чи єврей, мав виконувати його розпорядження, доглядати і ремонтувати у випадку потреби відведену йому частину муру. Крім цього, всі містяни були зобов'язані мати вогнепальну зброю,

два фунти пороху, чотири фунти олова. Кожний цех зобов'язаний зберігати камінь пороху і два камені олова. Молодь має вчитися поводитися зі зброєю, вправлятися з нею принаймні раз у місяць і слухатися у всьому. Синагога постійно має мати у храмі п'ять каменів пороху і 10 каменів олова, щоб під час ворожого нападу можна було дати відсіч. Якщо б місто стало до оборони, тоді формуються дві хоругви і дві піші команди, якими командує п. комендант. З міщан призначаються гінці, які отримують панські документи. Євреїв з листами не посилають, на чотирьох пахолків маскувальну фарбу мають давати¹³⁷.

*Міський арсенал (1–2)
і фрагмент міського муру (3).
Світлина Б.Крїля з 2008 р.*

Будівництво першої ратуші припадає ймовірно на останню чверть XVI – початок XVII ст. і пов'язане з наданням місту в 1566 р. магдебурзького права. Про неї збереглося мало відомостей. Знаємо, що знаходилася у східній частині площі Ринок за кілька десятків метрів від теперішньої

¹³⁷ ЦДА України у Львові, ф.13, оп.1, спр.477, арк.1981.

будівлі. З опису володінь князів Любомирських, від 1775 р. відомо, що ратуша була мурована, накрита черепицею і мала два поверхи. Внизу знаходилося 9 торгових приміщень, а на другому поверсі – одна велика зала з сіннями. Вартість будівлі ревізори оцінили в 6 000 тогочасних пол. зл.¹³⁸ Друге письмове джерело, рисунок із 1784 р. та текстові помітки до нього, який накреслили у зв'язку з перебудовою ратуші під австрійську тюрму¹³⁹. Згідно рисунка – це велика подовгувата будівля зі трьома двосхилими дахами. Крайні частини будови були одноповерхові з чотирма вікнами (дверима?) і вхідними дверима з боку фасаду. Середня частина мала два поверхи і два великі вікна з фасаду та мале віконце зверху для освітлення. Над нею піднімалася шестикутна вежа з вікнами ліхтарного типу. Округлий дах увінчував гострокінцевий шпиль зі флюгером. Наявність комина над дахом зліва (очевидно такий самий був і справа) свідчить, що приміщення у холодну пору опалювалося.

Про міську забудову можна судити на підставі опису з 1775 р.¹⁴⁰ На той час місто ще було обнесене мурами зі трьома брамами. Їх називали від напрямку дороги до найближчих міст.

Перемишльська брама знаходилася на перехресті сучасних вулиць Лесі Українки та Гоголя. Новоміська брама була на території між вулицями Гоголя та Галицька ближче до перехрестя, а Хирівська – стояла на місці сучасного мотелю "Радич". У середмісті розміщувалися дві ринкові площі, шість вулиць (Перемишльська, Новоміська, Хирівська, Біля Скалки, Шевська, За Скалкою або За Муром) та три забудовані ділянки, які згодом стали вулицями (За Муром за Хирівською брамою, за Новоміською брамою, На Задвірках).

На Старому Ринку (тепер пл. Ринок) замешкували переважно євреї, які мали 21 муровану і дерев'яну будівлю. Християнам належало лише 9 будинків. Натомість на Новому Ринку (тепер територія, умовними межами якої є будівлі автостанції, служби електромережі, Народного дому і колишньої продовольчої бази) всі 14 будівель записані як християнські. Про одну з них сказано, раніше вона була корчмою, яка на час інвентаризації перейшла у власність Любомирських.

На вулиці Перемишльській (тепер початок вул. Лесі Українки) з південного боку стояли синагога, 8 єврейських і 2 християнські будинки, а з північного боку – 12 єврейських і 10 християнських. Всі 28 будинків на вулиці Новоміській (тепер початок вул. Галицької до першого перехрестя) належали християнам. Вулиця Біля Скалки (тепер Симоненка) також була християнською (з 18 будинків лише три належало євреям). Поруч розміщувалася вулиця Шевська (тепер Довбуша). На ній стояло 30 будинків, з яких лише один належав єврею. Вулиця За Скалкою або За Муром (тепер Гоголя) мала лише 8 християнських будинків. На ділянці За Муром за Хирівською брамою (тепер Шевченка, Міцкевича) були церква Зіслання

¹³⁸ ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 141, оп. 1, спр. 142, арк. 3.

¹³⁹ Кріль М. Пам'ятки міської забудови // Пам'ятки України. 2014. №3. С. 28–29.

¹⁴⁰ Там само. С. 28–37.

св. Духа і лише 4 християнські будинки. Дві хати християн стояли За Новомиською брамою (знаходилася недалеко від перехрестя вулиць Галицька і Шевченка). На Задвірках (тепер сучасні вулиці Базарна, частково Івасюка та дотичні території) розміщувалися єврейські шпиталь і лазня, панський бровар і один християнський будинок. Хирівська своє назвою завдячує Хирівській брамі та була дуже коротка: 9 маленьких дерев'яних хат праворуч від брами¹⁴¹.

Ескіз старої ратуші, переобладнаної під тюрму. 1784 р.

Біля арсеналу Гербурти звали палац. Його будівництво припало на першу половину XVI ст., оскільки під 1559 р. він вже зафіксований як існуючий і разом із костелом був складовою оборонного муру. Більше відомостей є з початку XVII ст., коли там проживав І.Ф.Гербург. Палац не зберігся і про нього та допоміжні будівлі відомо з пізнішого опису:

Палац мурований на два поверхи (за теперішньою термінологією триповерховий. – М.К.), у яких 21 кімната (10 000 пол. зл.). Кухня мурована, нова, в якій є 5 кімнат і великий склад (6 000 пол. зл.). Губернія мурована з 5 кімнатами (4 200 пол. зл.) Двоповерхова брама, на верху якої є 2 кімнати (400 пол. зл.). Стайня мурована на 22 коней (3 000 пол. зл.). Флігель на одну кімнату (100 пол. зл.). Муроване господарське приміщення в городі з 2 кімнатами (2 000 пол. зл.). Бровар мурований з усіма пристосуваннями (1 000 пол. зл.), а також великий мідний котел на пиво (1 500 пол. зл.)¹⁴².

¹⁴¹ ЛННБ України ім. В.Стефаніка, відділ рукописів, ф.141, оп.1, спр.142, арк.2–46.

¹⁴² Кріль М. Низький замок // Пам'ятки України. 2014. №3. С.2–13.

Мистецтво. У Добромилі та околиці плекалося мистецтво. Монастирі стали центрами розвитку церковного співу. Збережені книжки дають підставу стверджувати, що більшість із них служили для практичного навчання нотної грамоти і церковного співу, а сам процес переписування текстів був однією із форм навчання. Це засвідчують покрайні записи з різними навчальними приказками, приписками учнів і под¹⁴³.

Для малярства були характерні монументальність, портрет, іконопис, книжкова мініатюра. Наприкінці XVI ст. у мистецтві українського Підгір'я з'являється історичний жанр. Переважно картини на цю тематику виконували на замовлення окремих осіб, зокрема І.Ф.Гербурта, чим було започатковано історичний жанр у малярському мистецтві краю. Викликають зацікавлення художні розписи його палацу в Добромилі на алегоричні (наука, право, звичаї) та історичні теми. Серед останніх найбільш відомим є історико-алегоричний цикл на тему Сандомирського рокошу 1606 р. Це була збройна опозиція шляхти з метою ослаблення королівської влади і забезпечення своїх привілеїв. Із цього циклу збереглася картина, зміст та ідею якої розкриває напис "Рокош або ганьба Республіки під управлінням Сигізмунда Третього року 1605 під Сандомиром", яка сьогодні знаходиться в Київському історичному музеї¹⁴⁴. Усі художні роботи майстри виконали на фоні різнобарвно розмальованих чотирьох веж. На першій, червоного кольору, був нанесений напис: "Храм праці". Там знаходилися зображення різної зброї та 16 книжок з іменами їхніх авторів. Друга вежа, біла, уособлювала "Храм моральності": розмальовані засідання сеймів, сеймиків, факти з шляхетських змов, воєн. Третя вежа, лазурова, зображала "Храм слави" зі вказівками, яким має бути шляхтич. Четверта вежа, темна, мала напис "Храм задрості". На її стінах виднілися намальовані змії з іменами бунтівників та змовників. Там також були портрети визначних правителів і політичних діячів (Карл I Великий, Болеслав I Хоробрий, Казимир I, Казимир III Великий, Василій Шуйський, Миколай Зебжидовський та ін.), Гербуртів, тексти віршів, панегіриків, афоризмів¹⁴⁵. Символи й алегорії історичного та моралізаторського змісту прикрашали кімнати дерев'яного житлового будинку І.Ф.Гербурта в Боневичах¹⁴⁶.

У шляхетському портреті домінувало бароко: прагнення до підкресленої вишуканості, парадності, героїзації. Тим не менше їх вивчення дає

¹⁴³ Стецик Ю. Культурно-освітня діяльність ЧСВВ на теренах Перемишльської єпархії (XVIII–XVIII ст.) // Fasciculi musei regionalis Brzozoviensis. Brzozów, 2007. Nr.2. S.84.

¹⁴⁴ Овсїйчук В.А. Українське мистецтво XIV – першої половини XVII ст. С.152.

¹⁴⁵ Starnawski J. Zapomniana relacja o bliskim Przemyślowi Dobromilu (1830) // Rocznik Przemyski. 2001. T.37. Z.2. S.20–24.

¹⁴⁶ Łoziński W. Życie polskie w dawnych wiekach. Kraków, 1969. S.93.

Еразм Гербурт. 1700 р.

певне уявлення про особу, тогочасний одяг та ін. Портрет Е.Гербурта належить до репрезентивно-декоративного типу, поширеного в українському малярстві XVII–XVIII ст. За функціональним призначенням його відносять до фундаторських зображень, які виконувалися на пошанування пам'яті та увічнення заслуг особи перед суспільством. Як свідчить латинський напис у нижній частині¹⁴⁷, портрет був намальований у 1700 р. на замовлення ченців монастиря св. Анни в Сусідовичах і зберігався там до 1967 р. Тепер він є у фондах Національного музею у Львові. Малярські особливості пам'ятки, манера і стиль, вказують, що художник орієнтувався на місцеву традицію. Зображення Е.Гербурта подане в повний зріст, ліва рука покладена на ефес шаблі, а права оперта на пірнач, який лежить на столі, покритому візерунчатою скатертиною. Поруч із пірначем – шапка з довгим пером. Розп'яття вказує на побожність, а годинник нагадує про плинність часу. Одяг жовтувато-червоного кольору: підперезаний поясом кунтуш, поверх накинуто підшита хутром делія, з'єднана під шиєю коштовною застібною. Ретельно зафіксоване обличчя: чітко виведені правильні форми очей, брів, вусів, підборіддя¹⁴⁸.

Поруч із монументальним розвивався станковий живопис, представлений переважно іконами. Саме через іконопис втілювалися виплекані в народі морально-етичні ідеали, високі прагнення добра і свободи, душевні почуття. В іконі опосередковано відображалися тогочасні події і національний характер. Протягом XV ст. унаслідок ослаблення настінного малярства іконопис зазнавав певних змін, ввібравши риси графіки. У цей час іконографічно усталюються дві важливі теми в церковному малярстві

¹⁴⁷ "Найясніший і славетний пан Еразм Гербурт у Фельштині і Сусідовичах пан і дідич, фундатор монастиря братів блаженної Діви Марії при горі Кармел храму святої Анни, відданих року 1590 на увіковічення за це вдячності і обов'язку брати того ж ордену і монастиря поставили року Божого 1700". Аббревіатура латинських літер E.H.I.N F.G.S.H., які обрамлюють родинний герб у лівому верхньому куті, вказує, що Е.Гербурт володів Фельштином, Глибокою, Сусідовичами і Грабівницею.

¹⁴⁸ Желлинська О. Невідомий портрет Еразма Гербурта у збірці Національного музею у Львові // Літопис Національного музею у Львові. Львів, 2004. №3. С.166.

– страстей і страшного суду. Ікони на страсну тематику розміщувалися на північних стінах храму, а на теми страшного суду – в західній частині. Тим самим вони замінювали настінні розписи, які побутували раніше. Мотив страстей супроводжувався зверненням до тогочасних гравюр та ілюстрацій із Біблії. Так відбувалася нова інтерпретація іконографічних сцен.

Тематика страшного суду була своєрідним морально-виховним кодексом і мала соціально виражені риси. У таких іконах незмінною залишалася загальна композиційна концепція з її канонізованою системою середньовічного світогляду, що відображалася у верхній частині. Нижня частина зазнавала постійних змін. Саме там розміщувався актуальний життєвий матеріал, який подавався поза всякими живописними правилами. Найчастіше – гротескно, з експресивно довільним трактуванням. Це були зображення різних обрядів, сповіді, смерті, грішників, які були покарані предметами свого ремесла. Так злодій зображувався повішеним на посторонку, мельник – на жорнах, наклепник – за язик і под.

Для іконопису XVII ст. характерним було створення ансамблів із великою кількістю ікон на різноманітну тематику. Лише окремі збереглися у більш-менш повному складі. Малярю Михайлові, особі світській, належать ікони церкви Святого Онуфрія у Добромильському монастирі. Відомо, що у 1741 р. він намалював образ Святого Онуфрія і за цю роботу отримав 3 зл. Йому належать також інші малярські твори¹⁴⁹. У Добромильському монастирі в 1750–1755 рр. малярством займалися монах Степан (Самсон) Скрипецький, який народився у Хирові в січні 1723 р. та Яків Борисевич (1713–1774)¹⁵⁰. Там само у другій половині XVIII ст. працював маляр-монах Йосафат Іван Коханович. Для місцевого монастиря у 1755 р. він намалював картину “Облога Почаєва”, портрет І.Копинського, архієпископа Смоленського. У 1750-х роках монах Сава Калинович виконував малярські роботи в Добромилі¹⁵¹. У фондах Музею українського мистецтва у Львові сьогодні зберігаються окремі малярські твори, в яких проявилися традиції бойківського іконостаю. Їх умовно зараховують до т.зв. Добромильської школи (“Пієта”, 1704 р., с. Березів; “Воскресіння Лазаря” і “Вознесіння”, середина XVI ст., с. Поляна).

В іконостаї, зокрема в царських вратах, проявилися також традиції декоративної різьби. У середині XVII ст. у композиції врат з’являється новий сюжет – дерево Єсея. В його основу покладена інтерпретація слів пророка Ісайї: і вийде паросток із пня Єсея, і вітка виросте з його коріння. Традиційно, у нижній частині врат було зображення постаті Єсея, з-під ре-

¹⁴⁹ ЦДІА України у Львові, ф.364, оп.1, спр.20, арк.153.

¹⁵⁰ Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. С.162.

¹⁵¹ ЦДІА України у Львові, ф.364, оп.1, спр.20, арк.143 зв.

1

2

Добромисьька ікона "Христос – Виноградна Лоза" (1).
Вістар каплиці бл. Кінги (2) на світлині Б.Кріля з 2008 р.

бра якого виростили одна-дві несиметричні гілочки. Вони поєднувалися з півфігурами царів у квітках або медальйонах.

Добромисььке походження має ікона "Христос – Виноградна Лоза", написана на початку XVIII ст.¹⁵² Художник зобразив Ісуса Христа, із рани якого проростає виноградна лоза з листям і гронами. Гілка лози півколом обвиває хрест, під яким сидить Спаситель.

У XVII–XVIII ст. отримав пластичні та малярські декорації Святопреображенський костел Добромиля. На думку мистецтвознавців, стіннофілярова конструкція тунельної нави та вістар разом із декорацією ренесансових склепінь, відносяться до школи майстра Яна Баптисти з Венеції. 1719–1722 р. датуються розписи й епітафії, а також вістар¹⁵³.

¹⁵² Сивак В. Українська ікона "Христос – Виноградна Лоза" зі збірки "Студіон" // Галицька митрополія. Львів, 2008. С.113.

¹⁵³ Krasny P. Inwentaryzacja zabytkow sztuki sakralnej na terenach dawnej diecezji przemyskiej // Rocznik Przemyski. Przemyśl, 1994. Т.29–33. S.304.